

УДК 329.17.055.2 (480) (045)

С.П. Пахоменко

**ПАРТІЯ «СПРАВЖНІ ФІНИ» (PERUSSUOMALAISET): В ТРЕНДІ
ПІВНІЧНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОПУЛІЗМУ**

У статті охарактеризовані різні погляди на типологію партії «Справжні фіни» та визначені шляхи еволюції її ідеології, політичної практики і риторики. З'ясовано, що «Справжні фіни» являють собою приклад північноєвропейського варіанту націонал-популізму, який характеризується певною гібридністю ідеології і політичної практики. Соціально-економічна платформа «Справжніх фінів» є лівоцентристською і спрямована на збереження і укріплення скандинавської моделі суспільства загального

добробуту, яка дедалі більше потерпає від глобалізаційних процесів та фінансово-економічної кризи. Натомість ідеологічна і політична складова є правоцентристською і відзначається критичним підходом щодо ЄС, імміграції і мультикультуралізму, консервативним ставленням до питання національних цінностей і культури. В той же час правий або лівий радикалізм, етнонаціоналізм чи то расизм не притаманні загальному курсу партії.

Ключові слова: «Справжні фіни», популізм, радикалізм, націоналізм, консерватизм, імміграція.

У квітні 2011 р. європейські медіа та експертна спільнота захоплено коментували вражаючий результат виборів у парламент (Ескуданту) Фінляндії. За їх підсумками третє місце посіла партія «Справжні фіни» (Perussuomalaiset, PS), яка характеризувалася як націоналістична, популістська, праворадикальна, антиєвропейська й антиіммігрантська. У порівнянні з парламентськими виборами 2007 р «Справжні фіни» збільшили своє представництво у парламенті у 5 (!) разів і враховуючи 19 % отриманих голосів зайняли 39 місць із 200 (у 2007 р. у них було лише 4 місця). З подачі лідера партії Тімо Соїні цей успіх у ЗМІ назвали «Jytку», що можна перекласти як «Вибух» [1]. Залишаючись досі парламентською партією «Справжні фіни» для багатьох оглядачів стали символом піднесення праворадикального націоналістичного популістського руху, що досягло і Північної Європи. Але чи повністю вірною є така оцінка ідеології і політики партії? Чи не варта вона уточнення і коригування? І чи має сучасний фінський популізм свою специфіку і еволюцію? На такі питання ми і спробуємо відповісти у даній статті.

Піднесенню праворадикального популізму у сучасній Європі присвячені роботи нідерландського дослідника К. Мьюда [2]. Політичні процеси у сучасній Фінляндії, зокрема ідеологія і політична платформа «Справжніх фінів» ставали предметом аналізу британського політолога Д. Адлера [3] та його фінських колег Ю. Рахконена [4], Ю.Куханена [5], П. Ківісто [6], російського політолога – нордиста Є. Рябиченка [7] тощо.

Метою даною статті є з'ясування різних поглядів на типологію партії «Справжні фіни» та визначення шляхів еволюції її ідеології, політичної практики і риторики.

Основною причиною «вибуху» «Справжніх фінів» у 2011 р. став їх відвертий євроскептицизм, що як ніколи влучно співпав із загальноєвропейськими тенденціями і настроями у фінському суспільстві. Світова фінансово-економічна криза наочно поставила питання про ефективність як європейських інститутів, так і традиційних політичних партій Фінляндії, які йшли у руслі економічної політики ЄС і не змогли ефективно протистояти негативним соціальним наслідкам кризи. У конкретній політичній ситуації початку 2011 р. «Справжнім фінам» посприяло масове невдоволення виборців рішенням ЄС надати фінансову допомогу Греції та Португалії, які опинилися на межі фінансового колапсу. Фінляндія поряд з іншими 27 державами є членом Європейського фонду фінансової стабільності (EFSF, European Financial Stability Facility), мета якого полягає у підтримці фінансової стійкості в Європі шляхом надання грошової допомоги державам Євросоюзу, що потрапили в умови економічної кризи. Частка Фінляндії в загальному капіталі фонду склала 7,9 млн євро (1,8% загального капіталу). Після того як Греція оголосила про кризу, їй був негайно наданий пакет допомоги, в якому брала участь і Фінляндія. Коли ж криза охопила Португалію і лідери фінських правлячих партій заговорили про участь у формуванні чергового пакету, це викликало хвилю обурення [8] Отже, PS заявивши, що немає потреби

фінансувати «марнотратів», стали головним виразником інтересів невдоволеної частини суспільства.

Друга проблема, завдяки якій зросла популярність партії – це імміграція. Держава витрачає на підтримку іммігрантів мільйони євро на рік, організовуючи заходи, націлені на інтеграцію (курси фінської мови, програми возз'єднання сімей і т.ін.), і вибудовуючи політику якісного соціального забезпечення (допомоги по безробіттю, допомоги на дітей). Серед корінних фінів широкого поширення набула думка про те, що за свій рахунок їм доводиться годувати непрацюючих іммігрантів, які зовсім не асимілюються і утворюють свою особливу культуру поза фінського культурного середовища. А співробітники служб безпеки вказували на ризики, пов'язані з бурхливим зростанням числа приїжджих з Сомалі, Іраку та Румунії (формування злочинних угруповань, порушення громадського порядку, загострення криміногенної обстановки) [9]

Тому «Справжні фіни» та їхній лідер Тімо Соїні взяли на озброєння популярні ідеї про контроль над міграцією, скорочення числа іммігрантів і припинення підтримки їхньої культури за рахунок платників податків.

Тімо Соїні часто акцентує питання фінської ідентичності, кажучи про традиційні фінські цінності - консерватизм, працелюбність, релігійність тощо. На думку політика, необхідно «розподілити державні гроші так, щоб вони пішли на збереження фінської ідентичності за допомогою культури», а «мистецтво має служити інструментом пробудження національної самосвідомості» [10]. Партія також виступає за скорочення ареалу офіційного поширення шведської мови та скасування її обов'язкового вивчення у школі.

Після успіху «Справжніх фінів» у 2011 р. вони стали предметом особливої уваги журналістів і політологів. І одразу виявилось, що визначити місце партії у традиційному ідеологічному і партійно-політичному спектрі не дуже й легко. Якщо за межами Фінляндії партію схильні називати праворадикальною та націоналістичною, то на батьківщині «Справжніх фінів» акцентують увагу на їх євроскептицизмі і соціальному популізмі. Отже, більш детально охарактеризуємо різні погляди на ідеолого-політичний контент проекту PS.

Перебуваючи у захваті від політичної сенсації, яку справили «Справжні фіни», європейські оглядачі одразу ж поставили їх в один ряд з відомими своїм правим радикалізмом європейськими силами, такими як французький Національний фронт, австрійська Партія Свободи, угорський Йоббік тощо. Багато хто з коментаторів поза межами Фінляндії поспішив назвати партію націоналістичною та праворадикальною при чому, часто акцентувався саме етнічний націоналізм «Справжніх фінів» і жорстка антиімміграційна позиція¹.

Відомий експерт з питань фінської політики Девід Артер, надаючи обґрунтування ідеологічному курсу PS, теж визначає його як праворадикальний і націоналістичний. За словами Д. Артера, візитною карткою партії все ж є антиіммігрантська позиція, про що свідчить і передвиборча риторика і головне гасло кампанії 2011 р. (фін. Maassa maan

¹ В Україні політичній сцені скандинавських країн традиційно приділяється дуже мало уваги, а один з небагатьох коментаторів парламентських виборів у Фінляндії, політичний аналітик газети «Дзеркало тижня» В. Каспрук визначив головним сюжетом програми і діяльності PS – боротьбу з фінсько-шведською двомовністю. Це, натомість, є досить упередженим і спрощеним поглядом на ідеолого-політичну платформу партії. Див.: Каспрук В. Справжні фіни переписали виборчу книгу історії Фінляндії – [Електронний ресурс] – Режим доступу: – http://gazeta.dt.ua/POLITICS/spravzhni_fini_perepisali_viborchu_knigu_istoriyi.html

tavalla - «У Римі живи за римськими законами»), і жорстка лінія щодо шведської мови, і, критика мультикультуралізму [11]. Дослідник проаналізував електорат «Справжніх фінів» і дійшов висновку, що він являє собою типовий профіль європейського прихильника правого радикалізму. Це – чоловік середнього віку, найманий робітник з низьким рівнем довіри до політиків, і, натомість, з середнім достатком [12, р. 501]. Так, тільки Національна коаліційна партія і Шведська народна партія мали більше прихильників з доходами понад 50 000 євро на рік, тобто виборець «Справжніх фінів» є доволі забезпеченим матеріально і фінансово [13, р. 511]. У той же час у нього нижчий рівень освіти і мешкає він переважно у маленьких містах чи у сільській місцевості.

Звернемо увагу на такий момент – матеріальний добробут електорату «Справжніх фінів». Це надає аргументації для тих експертів, які вважають необхідним спростувати стереотипний погляд на виборця правих радикалів як на білого безробітного молодика-екстреміста, що живе у неблагополучному передмісті. Такий сегмент, безумовно, є присутнім у електоральному полі праворадикальних партій, але він не є визначальним. А більшість виборців подібних партій – це частина середнього класу та заможні наймані робітники, які намагаються зберегти власний добробут під тиском глобалізації, а конкретніше від економічної кризи і напливу іммігрантів [14]. Отже, «біла людина почала боротьбу за привілеї країн Півночі» [15].

Водночас, Д. Артер вказує на те, що самі виборці «Справжніх фінів» сприймають себе як найбільш лівих серед виборців правих партій [16, р. 499].

Російський політолог-нордист А. Рябиченко називає «Справжніх фінів» скандинавською партією «нового типу», яка поєднує у собі як риси етнократичної партії, як і партії «одного питання», тобто імміграційного. Це зближує PS із подібними політичними силами сусідніх країн - «Шведськими демократами» і Датською народною партією [17].

Водночас, фінські аналітики вважають, що іноземним журналістам, доступна лише мала частина інформації англійською мовою, яка далеко не повністю відповідає дійсності¹. Вони далеко не схильні відносити «Справжніх фінів» до націоналістів [18]. Цікавий з цього погляду блог Юккі Куханена на сайті інтернет-видання «Уусі Суомі». «Саме протидія політиці Євросоюзу, - на думку Юккі Куханена, - стало об'єктивною причиною успіху «Справжніх фінів». А зовсім не антиіммігрантська лінія Сойні, яку підтримав лише невеликий прошарок населення – в основному малоосвічені фіни, які живуть у провінції, або радикальні противники імміграції» [19].

Вочевидь, близькість партії до етнічного націоналізму перебільшувалася європейськими експертами з самого початку. За цим стояло, на нашу думку, намагання вписати «Справжніх фінів» у загальну матрицю піднесення праворадикальної націоналістичної хвилі у Європі. Безумовно, висловлювання деяких членів партії не завжди відрізняються політичною коректністю. Але Т. Сойні дуже послідовно відмежовувався від таких поглядів свої колег, утім допускаючи подібний плюралізм.

Не варто залишати поза увагою соціальний популізм PS, який є важливою складовою програми партії. Тут можна згадати і її історичні і організаційні корені, адже «Справжні фіни» були створені на основі «Сільської партії Фінляндії» після її розпаду у 1995 р. Це була партія сільських фермерів, фінської провінції з досить консервативними поглядами на євроінтеграційні процеси і, водночас, схильних підтримувати державу загального добробуту. У своїй внутрішній політиці PS

¹ Вочевидь це зауваження не повинно стосуватися Д. Артера, який хоча і є британцем, але чудово володіє фінською мовою і обізнаний на фінській політиці

дотримується досить лівих поглядів, зокрема пропонує різке зростання податків на доходи компаній і надприбутки, збільшення акцизів на міцні спиртні напої, збільшення державних дотацій селянам, посилення різного роду допомоги і взагалі підтримки бідних (наприклад, мінімальна допомога з безробіття не повинна бути нижче 900 євро) [20].

За словами самого Т. Сойні в успіху виборчих компаній його партії було чимало «малих факторів», які демонстрували обізнаність «Справжніх фінів» із повсякденними турботами рядового мешканця провінції. Так, наприклад, партія виступала проти пропозицій переобладнання домів у сільській місцевості, що було б занадто дорого для населення [21]. Той самий Д. Артер зазначає, що чимала доля успіху PS полягає в організаційно-технологічному забезпеченні передвиборчої кампанії. «Справжні фіни» мають кандидатів на кожному з округів, вони добре знайомі виборцям, більш того, вони ведуть такий саме спосіб життя як і звичайні фіни, і стикаються з тими самими проблемами [22]. Вони не є політичними чи то медійними «зірками», утім їх внесок у перемоги партії є не меншим, ніж роль у неї розкрученого і харизматичного лідера Т. Сойні.

Було би помилкою ігнорувати еволюцію, що відбувалася з політичною риторикою і практикою справжніх фінів з моменту парламентського тріумфу 2011 р. Сам Тімо Сойні одразу ж після виборів поспішив відхрестився від будь якого екстремізму. І хоча партія після деяких вагань все ж таки відмовилася взяти участь в коаліційному уряді (через питання щодо фінансової допомоги Португалії) і є на разі опозицією, її лідери очолили ряд важливих парламентських комісій, де проводять лінію, що з деякими корегуваннями, але все ж таки співвідноситься з урядовою політикою. Так, Тімо Сойні очолює парламентську комісію з іноземних справ, а його заступник по партії – комісію з питань оборони.

Чим далі партія входить до орбіти політичного істеблішменту, тим поміркованішими стає її офіційна позиція. Партія прийняла власну програму протидії расизму, а Т. Сойні у розлогіх інтерв'ю не втомлюється спростовувати свою антиіммігрантську позицію. Більш того, на муніципальних виборах кінця 2012 р. від «Справжніх фінів» йшло 30 кандидатів, що мали іммігрантське походження [23]. Як і інші подібні нові партії Північної Європи, «Справжні фіни» свідомо пішли на подолання традиційного іміджу націоналістів і, стримавши свої вимоги, тим самим, досягли тієї респектабельності, яка допомагає позбутися іміджу маргінала і увійти до числа парламентських партій.

Але євроскептицизм «Справжніх фінів» не зазнав пом'якшення. Т. Сойні та його партія послідовно намагаються блокувати надання допомоги кризовим країнам і залишаються за висловом того ж самого Т. Сойні «поганими хлопцями з Півночі для ЄС» [24]. Він вважає, що ЄС має бути спільнотою незалежних національних держав, взаємодіючих в рамках ЄС, насамперед, у питаннях вільної торгівлі. У питанні санкцій проти Росії «Справжні фіни», хоча і не категорично, але все ж таки заперечують їх доцільність, а особливо наполягають на шкоді такої політики для фінської економіки. «Росія завжди була і буде сусідом Фінляндії. Природно, демократична держава і мирна місія - важливі, але не треба бути «корисним ідіотом» і наступати на міну за інших» - це висловлення Т. Сойні стало мало не девізом для противників європейських санкцій і набула надзвичайного поширення у російському медіа-просторі [25].

Досить послідовними залишаються «Справжні фіни» у справі захисту традиційних консервативних цінностей. Їх парламентська фракція виступила майже повним складом проти легалізації одностатевих шлюбів у листопаді 2014. Утім, як

відзначили оглядачі, медійна і публічна реакція партії проти цього закону була досить поміркованою [26].

Поступовий дрейф «Справжніх фінів» в бік поміркованості позначився і на рівні Європарламенту. Тут навесні 2014 р. «Справжні фіни» отримали 2 місця і спочатку увійшли до праворадикальної націоналістичної фракції «Європа за свободу і демократію». Але потім два депутати від PS перейшли до фракції «Європейські консерватори і реформісти», яку очолюють британські консерватори [27]. І хоча зміна фракції аргументувалася прагматичними сподіваннями на отримання більш впливових позицій у парламентських комісіях, вочевидь, не останню роль зіграла і все більша ідеологічна віддаленість «Справжніх фінів» від європейських радикалів і націоналістів.

Отже, експертне і медійне обговорення типології партії «Справжні фіни» демонструє варіативність оцінок і характеристик – від правого радикалізму і етнонаціоналізму до лівого популізму. Між цими оціночними полюсами знаходиться місце і консерватизму, яким теж подекуди визначають курс партії. Така неймовірна заплутаність і суміш політичних ідеологій якими характеризують PS, зумовлені і суспільно-політичними особливостями північноєвропейських країн, і мінливістю політичної позиції партії. «Справжні фіни» являють собою приклад північноєвропейського варіанту націонал-популізму, який характеризується певною гібридністю ідеології і політичної практики. Соціально-економічна платформа «Справжніх фінів» є лівоцентристською і спрямована на збереження і укріплення скандинавської моделі суспільства загального добробуту, яка дедалі більше потерпає від глобалізаційних процесів та фінансово-економічної кризи. Натомість ідеологічна і політична складова є правоцентристською і відзначається критичним підходом щодо ЄС, імміграції і мультикультуралізму, консервативним ставленням до питання національних цінностей і культури. В той же час правий або лівий радикалізм, етнонаціоналізм чи то расизм не притаманні загальному курсу партії.

Список використаної літератури:

1. Vattulainen T. Timo Soini: "Homoliittolain" näkyvä kannattaminen yksi syy kokoomuksen alamäkeen [Electronic resource] / T. Vattulainen. – Mode of access : <http://www.hs.fi/politiikka/a1416539413760>

2. Mudde C. Populist Radical Right Parties in Europe [Electronic resource] / C. Mudde. – Mode of access : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1478-9302.2009.00194.x/full>; Mudde C. The populist radical Right: A pathological normalcy [Electronic resource] / C. Mudde. – Mode of access :

http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1026&context=cas_mudde

3. Arter D. The Breakthrough of Another West European Populist Radical Right Party? The Case of the True Finns / D. Arter // Government and Opposition. – 2010 – Vol. 45. № 4. – P. 484-504.

4. Rahkonen J. Satumaan tango soi taas – mikä selittää perussuomalaisten rakettimeista nousua? / J. Rahkonen // Yhteiskuntapolitiikka. - № 75. – P. 508–523.

5. Kuhanen J. True Finns [Electronic resource] / J. Kuhanen. - Mode of access : <http://jukkakuhanen.puheenvuoro.uusisuomi.fi/71001-true-finns>

6. Kivisto P. The rise and uncertain future of the True Finns: An outsider's reflections [Electronic resource] / P. Kivisto // Research on Finnish Society. – 2014. – Vol. 7. – P. 65-70. - Mode of access : http://finnresearch.fi/6_Kivisto_2014.pdf

7. Рябиченко А. Успех партии «Истинные финны» и его значение для России [Электронный ресурс] / А. Рябиченко. – Режим доступа : <http://www.regnum.ru/news/polit/1515535.html>

8. Eduskuntavaaleista tulossa erittäin tasainen taso // Helsingin Sanomat. – 2011. – Huhtikuu, 16.

9. Кряжева О. Л. Парламентские выборы в Финляндии 2011 года: традиционные и новые медиа в момент важного политического события [Электронный ресурс] / О. Л. Кряжева. – Режим доступа : <http://www.mediascope.ru/node/919>.

10. Vaalien 2011 kulttuuriohjelmat JAA EI // Helsingin Sanomat. – 2011. – Huhtikuu, 14.

11. «Researchers have erred about the True Finns Party»: The interview with David Arter by Heikki Laurinolli [Electronic resource]. – Mode of access : <http://researchandstudy.uta.fi/2012/10/26/researchers-have-erred-about-the-true-finns-party/>

12. Arter D. The Breakthrough of Another West European Populist Radical Right Party? The Case of the True Finns / D. Arter // Government and Opposition. – 2010. – Vol. 45. № 4. – P. 484-504.

13. Rahkonen J. Satumaan tango soi taas – mikä selittää perussuomalaisten rakettimeaista nousua? / J. Rahkonen // Yhteiskuntapolitiikka. - № 75. – P. 508-523.

14. Mudde C. The populist radical Right: A pathological normalcy [Electronic resource]. – Mode of access : http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1026&context=cas_mudde

15. Mars C. The Rise of Right-wing Populism in Finland: The True Finns [Electronic resource] / C. Mars. – Mode of access : <http://www.transform-network.net/journal/issue-082011/news/detail/Journal/the-rise-of-right-wing-populism-in-finland-the-true-finns.html>

16. Arter D. The Breakthrough of Another West European Populist Radical Right Party? The Case of the True Finns / D. Arter // Government and Opposition. – 2010. – Vol. 45. № 4. – P. 484-504.

17. Рябиченко А. Успех партии «Истинные финны и его значение для России [Электронный ресурс] / А. Рябиченко. – Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/polit/1515535.html>

18. Кононенко В. «Истинные финны – не националисты» : интервью с научным сотрудником Хельсинкского Института международных отношений [Электронный ресурс] / В. Кононенко; бес. Д. Пановкин. – Режим доступа : <http://news.mail.ru/politics/5743464/>

19. Kuhanen J. True Finns / J. Kuhanen [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://jukkakuhanen.puheenvuoro.uusisuomi.fi/71001-true-finns>

20. Иванов Л. В Финляндии побеждают крайне левые националисты [Электронный ресурс] / Л. Иванов. – Режим доступа : <http://svpressa.ru/world/article/42235/>

21. Сойни Т. Как получить голоса на выборах в парламент – опыт «Истинных финнов» [Электронный ресурс] / Т. Сойни. – Режим доступа : [http://fontanka.fi/articles/2045./](http://fontanka.fi/articles/2045/)

22. Researchers have erred about the True Finns Party»: The interview with David Arter by Heikki Laurinolli [Electronic resource]. – Mode of access : <http://researchandstudy.uta.fi/2012/10/26/researchers-have-erred-about-the-true-finns-party/>

23. На муниципальных выборах баллотируется рекордное число иммигрантов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://yle.fi/uutiset/na_munitsipalnykh_vyborakh_ballotiruetsya_rekordnoe_chislo_immigrantov/6603863

24. 7 самых опасных политиков в Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.delfi.lt/abroad/global/7-samyh-opasnyh-politikov-v-evrope.d?id=59283971>

25. Сойни Т. Сойни о санкциях: Финляндии не стоит наступать на мину за других. [Электронный ресурс] / Т. Сойни. – Режим доступа : http://yle.fi/uutiset/soini_o_sanktsiyakh_finlyandii_ne_nado_nastupat_na_minu_za_drugikh/7382331

26. Депутаты проголосовали за гендерно-нейтральный брак [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://yle.fi/uutiset/deputaty_progolosovali_za_genderno-nyeytralnyi_brak/7658067

27. «Истинные финны» меняют фракцию в Европейском парламенте [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://yle.fi/uutiset/istinnye_finny_pomenyayut_fraktsiyu_v_yevropyayskom_parlamente/7279519

Стаття надійшла до редакції 12.12.2014 р.

S. Pakhomenko

THE «TRUE FINNS» (PERUSSUOMALAISET) PARTY: IN TREND OF NORTHERN EUROPEAN POPULISM

In April 2011 European media and experts have enthusiastically commented on impressive results of Parliament elections in Finland: third place was taken by the party «True Finns» (Perussuomalaiset, PS) having been characterized as nationalistic, populist, right-radical, anti-European and anti-immigrant. While staying parliamentary, the party «True Finns» became for many observers a symbol of the rise of right-radical populist nationalist movement that reached Northern Europe. But is this assessment of party's ideology and policy complete? Isn't it worth clarifying and updating? Does current Finnish populism have its specificity and evolution? In this article we will try to answer all these questions.

Expert and media discussion of «True Finns» party typology demonstrates the variability of estimates and characteristics – from right radicalism and ethnic nationalism to the left populism. Conservatism, also being used to characterize the party, also has its place between these poles. This incredible mixture and complexity of political ideologies being used to describe P.S. is caused by both, social and political features of the Nordic countries as well as by variability of party's political position. «True Finns» is an example of northern European variant of national populism being characterized by a certain hybridity of ideology and political practice. Socio-economic platform of «True Finns» is left-centered and is aimed at preserving and strengthening of the Scandinavian welfare model of society that is being increasingly affected by globalization as well as by the financial and economic crisis. On the other hand, ideological and political component is right-centered and is marked by critical approach towards the EU, immigration and multiculturalism, conservative attitude to the question of national values and culture. At the same time right or left radicalism, ethnic nationalism or racism are not inherent in the general course of the party.

Key words: «True Finns», populism, radicalism, nationalism, conservatism, immigration.

РЕЦЕНЗЕНТИ: Оніщенко І.Г., д.політ.н, проф.; Антонюк О.В., д.політ.н, проф.